

קהל

ישראל

השלמון
העצמי
היהודי
לדורותיו

העת החדשה

עורך: ישראל ברטל

מרכז זלמן שזר
לתולדות ישראל

קהל ישראל
השלטון העצמי היהודי לדורותיו

כרך ג
העת החדשה

קהל ישראל
השלטון העצמי היהודי לדורותיו
סידרה לזכרו של ישראל היילפרין
עורך הסידרה: יוסף קפלן

כרך א
העת העתיקה
עורך: ישעיהו גפני

כרך ב
ימי הביניים והעת החדשה המוקדמת
עורכים: אברהם גרוסמן יוסף קפלן

כרך ג
העת החדשה
עורך: ישראל ברטל

קהל ישראל

השלטון העצמי היהודי לדורותיו

כרך ג

העת החדשה

עורך: ישראל ברטל

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל
ירושלים

מערכת הסידרה

פרופ' יוסף קפלן (יו"ר), פרופ' ישראל ברטל,
פרופ' ישעיהו גפני, פרופ' אברהם גרוסמן, צבי יקותיאל
מרכות המערכת: מעין אבינרי-רבהון

עריכה לשונית: ורדה לנרד
הביא לדפוס: יצחק כהן

ספר זה ראה אור בסיוע
משרד החינוך, התרבות והספורט
המרכז לחקר תולדות יהודי פולין ותרבותם –
האוניברסיטה העברית בירושלים

© Copyright by The Zalman Shazar Center for Jewish History, Jerusalem

Printed in Israel, 2004

מסת"ב 965-227-193-4 ISBN

Catalogue No. 185-509 מספר קטלוגי

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, תשס"ד

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני,
לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד ממוחשב: מרכז זלמן שזר

לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית בע"מ

כולם בירושלים

תוכן העניינים

7	פתח דבר
	ישראל ברטל
	האוטונומיה היהודית בעת החדשה: מה נמחק? מה נותר?
9	מה נוסף?
	יוסף שצמילר
	משה מנדלסון, כריסטיאן דוהם ושאלת הטלת החרם
17	במאה ה־18
27	משה רוסמן
	טיב האוטונומיה של יהדות פולין
43	גרשון דוד הונדרט
	הקהילה בפולין במאה ה־18: אספקטים שונים
	שמואל ארתור ציגלמן
	הצעותיו של מתיאוש בוטרימוביץ' לתיקון יהודים
53	בפולין ובליטא בשלהי המאה ה־18
67	חיים ברקוביץ
	השלטון העצמי היהודי בצרפת: מקהילה לקונסיסטוריה
	עזריאל הילדסהיימר
	הקהילה הבודדת בגרמניה בעת החדשה כארגון
111	עצמאי בעדה הדתית
	יעקב כ"ץ
	האורתודוקסיה כתגובה על יציאה מן הגטו ועל
135	תנועת הרפורמה
147	מרדכי זלקין
	ההשכלה היהודית ושאלת האוטונומיה
165	ירון צור
	ראשיתו של הארגון הקהילתי בקובלנקה
	יוסף טובי
	ארגון הקהילות היהודיות בארצות המזרח במאות
191	ה־19 וה־20
211	מיכאל גרץ
	ההתארגנות הכלל־יהודית – עיון מחדש
	ישראל ברטל
	'תחליף לממשלה, למדינה ולאורחות': שמעון דובנוב
223	והשלטון העצמי היהודי
233	דויד א' פישמן
	תחיית הקהילה: הקהילה במחשבה הלאומית בגולה
	יהודה ריינהרץ
	האוטונומיה הלאומית היהודית: הגדרת התחומים
251	האידאולוגיים
269	חיים אבני
	ההתארגנות היהודית בארצות אמריקה הלטינית

293	השלטון העצמי היהודי בארץ־ישראל בשלהי התקופה העות'מאנית	ישראל קולת
339	בין ארגון עצמי ל'ארץ' ובין 'שלטון על ארץ': הארגון העצמי של היישוב היהודי בתקופת המנדט	יעקב שביט
351	הצלחה חלקית, הישגים גדולים: על האוטונומיה היהודית בפולין בין שתי מלחמות עולם	גרשון בקון
373	היודנראט כהנהגה	ישראל גוטמן
393		מפתח

פתח דבר

הכרך השלישי של 'קהל ישראל', המוגש בזאת לקורא, מוקדש לתולדות האוטונומיה היהודית בזמנים החדשים. תמורות כבירות התרחשו בחברה היהודית במעבר מדפוס המשטר והחברה של ימי הביניים וראשית העת החדשה אל תנאיה של המדינה הריכוזית המודרנית. מוסדות רבי שנים ועתידי יוקרה נעלמו מן העולם; אמונות ודעות נשכחו ואידיאולוגיות חדשניות באו במקומן; ערכים חברתיים מקודשים נדחו מפני תפישות עולם בלתי מוכרות ותדמיות חסרות תקדים. גלגולי הארגון העצמי היהודי, שפשט צורות ישנות ולבש צורות אחרות, הם חלק מן הסיפור ההיסטורי המורכב של הקיום היהודי בעידן של תהפוכות.

כרך זה קרוב בענייניו לתחומי עבודתו המדעית של פרופ' ישראל היילפרין (1910–1971), חוקר השלטון העצמי היהודי, שלוכדו מוקדשת הסדרה 'קהל ישראל'. היילפרין הקדיש את עיקר עשייתו המחקרית לשחזור סדרי השלטון העצמי היהודי בקהילות אשכנז ובמלכות פולין-ליטא במעבר מן העת החדשה המוקדמת אל התקופה המודרנית. בעמל דקדקני ובחריפות הגיתוח הטקסטואלי העמיד לרשותנו את מיטב אוספי התשתית של התעודות ההיסטוריות. אולם לא רק ההדרת פנקסי ועדים על-קהילתיים ומחקר האוטונומיה הטרומ מודרנית עמדו במרכז מחקרו המדעי. הוא גילה עניין גם בתמורות שהתחוללו בארגונים הטרומ מודרניים בעת שנפגשו עם כוחו העצום של המימשל הריכוזי. היילפרין עסק בתחום שלא נחקר כל-צרכו – קיום הלכידות החברתית בין 'קהל' שבוטל בידי השלטון לבין זהות לאומית מודרנית שצמחה כגילוי מובהק של הזמנים החדשים. כמה מאבחנותיו על אודות השתמרותם של דפוסים ארגוניים וחברתיים והתמדתן של מערכות חברתיות בתנאים של שינוי והתפוררות בישרו כיוונים חדשים בחקר תולדות ישראל. רוחו של היילפרין ניכרת במאמרי הכרך הנוכחי.

הכנת כרך ג' של 'קהל ישראל' לדפוס ארכה שנים לא מעטות. שלמי תודה לכל מי שתרמו לקובץ מחקרים זה בשלביה השונים של העבודה. ראשית לכל תודה למחברי המאמרים, שעשו במלאכת המחקר, מסרו לנו מפרי עטם וגילו אורך רוח עד שזכו להופעת חיבוריהם בדפוס. תודתנו נתונה בזאת למתרגמים יעל לוטן ולהד לזר; לעורכת הלשונית והמתקנה ורדה לנדר; לגרפיקאי גדעון דן; לעובדי מרכז זלמן שזר: המנכ"ל צבי יקותיאל שקידם את הסדרה 'קהל ישראל' ללא לאות, ליצחק כהן שעמל על ההבאה

פתח דבר

לדפוס, לסדרית אלה חכימי, לעורכת המפתח אריאלה שקדי ולכל המסייעים בהדפסת הספר ובעריכתו.

ישראל ברטל

כסלו תשס"ד/דצמבר 2003

האוטונומיה היהודית בעת החדשה: מה נמחק? מה נותר? מה נוסף?

השלטון העצמי היהודי, שהתקיים בצורות שונות מן העת העתיקה ועד לתקופה המודרנית, עבר משך אלפי שנות היסטוריה גלגולים לא מעטים, פשט צורה אחת ולבש צורה אחרת. אולם אף שקהילות חרבו, גלויות נעקרו ממקומן ומהגרים ייסדו יישובים יהודיים חדשים בארצות רחוקות וביבשות לא נודעות, לא היה מעולם איום על עצם קיום האוטונומיה של היהודים. מקומה המיוחד של דת ישראל במחשבה הנוצרית והמוסלמית מחד גיסא – ואופייה הקורפורטיבי של החברה הטרנס-מודרנית מאידך גיסא – היו שני העמודים שעליהם נשען השלטון העצמי במאות השנים שקדמו לעידן החילון והאמנסיפציה. כל עוד לא גורשו יהודים מעיר או מממלכה, יכולים היו לקיים ארגון עצמי שזכה בהכרת הרשויות וקיבל הגנה מן השליט. יתירה מזאת, אף שהיהודים לא נמנו על קהילות המאמינים בדת השלטת, הייתה העדה היהודית בעלת מעמד חוקי ונתפסה כאיבר (אחד מרבים) של הגוף האנושי. ההיסטוריון שלום בארון (1895–1989), מבקרה החריף של 'התפיסה הבכיינית' במחקר תולדות היהודים בימי הביניים, סיכם במלים ספורות את מקומה של הקהילה היהודית: 'בסך הכל נחשבה הקבוצה היהודית כגוף קורפורטיבי בתוך המבנה הקורפורטיבי של חברת ימי הביניים. כגוף קורפורטיבי נהנו היהודים ממעמד מיוחד משלהם עם שיטה מיוחדת של זכויות וחובות'.¹

תהליכי המודרניזציה שהחלו מתרחשים בארצות שבהן ישבו קהילות היהודים הביאו לתמורה רבת משמעות במקומה של האוטונומיה היהודית. הלכו והתערערו המסגרות הרעיוניות שנתנו צידוק לקיומו של שלטון עצמי יהודי. בה בעת החלו להשתנות המערכים החברתיים שבהם הייתה משולבת הקהילה היהודית הטרנס-מודרנית. ההסברים התיאולוגיים להמשך קיומם של היהודים בתוך חברות נוצריות ומוסלמיות

1 ש' בארון, 'הגורם היהודי בתרבות ימי הביניים', בתוך: הנ"ל, ממדיה העולמיים של ההיסטוריה היהודית, קובץ מאמרים, ירושלים תשנ"ו, עמ' 85. המאמר מבוסס על הרצאה שנשא ההיסטוריון הרגול בעצם ימי השואה, ב-28 בדצמבר 1941. ואכן, בדבריו התייחס בארון במפורש לשוני בין מעמד היהודים בימי הביניים לבין מעמדם במאה ה-20: 'כל השואה עם החקיקה בת-הזמן של גרמניה הנאצית ואיטליה הפשיסטית תגלה כי אנו מלעזיזים על ימי הביניים כאשר אנו קוראים לחוקי נירנברג חזרה למעמד ימי הביניים' (שם, שם). השוו: 'י' ברטל, 'צינונות ובכיינות', זמנים, 60 (1997), עמ' 85–86.

איבדו בהדרגה את מוחלטותם, או שנדחו מפני חלופות פילוסופיות, מדיניות וכלכליות. במקביל לתמורה הרעיונית ולשינוי התודעתי התרופפו והלכו מוסדותיה של השיטה הקורפורטיבית, והישטטשו, או אף נפרצו, הגבולות בין מעמדות, קבוצות אתניות ועדות דתיות. אחד מסימניה המובהקים של העת החדשה בתולדות עם ישראל, בין שהחלה עם עליית כוחה של המדינה הריכוזית, בין שנולדה מתוך עליית המשק הקפיטליסטי, או בין שנפתחה בעלייתה של הנאורות האירופית, היה האיום על עצם קיומו של שלטון עצמי יהודי. השליטים האבסולוטיסטים שמשלו בממלכות אירופה במאות ה־17 וה־18 ראו בגופים הקורפורטיביים האוטונומיים גורם מתחרה בכוח הממשל המרכזי וביקשו להחליש את השפעתם ולצמצם, או אף לבטל, את עצמאותם; הקפיטליזם המתפתח עקר מתוך ההווה המסורתית קבוצות חברתיות, ביטל זיקות פאודליות ומוטט אליטות מנהיגות שניהלו את המערכים הקורפורטיביים; פילוסופים באנגליה, סקוטלנד, צרפת וגרמניה הגו תורות מדיניות ומשנות כלכליות שבישרו את קיצן של קהילות שהיו מיוסדות על עקרונות דתיים, זכויות־יתר מורשתיות וייחוד דתי, אתני או לשוני. עקרון טובת המדינה, שהנחה את פקידי הממשל במדינות הריכוזיות שצמחו באירופה, לא כוון באופן מיוחד נגד השלטון העצמי היהודי. הקפיטליזם לא מוטט דווקא את החברה המסורתית היהודית והוגי הדעות של תקופת הנאורות האירופית לא התמקדו במיוחד ביהודים – השלטון העצמי היהודי נחשף לכוחות מדיניים וכלכליים ולזרמים רעיוניים ומדעיים ששינו את הכל. אולם מקומם המיוחד (אם גם השולי, לעתים קרובות) בתוך החברות השונות שבתוכן ישבו היהודים הוליד מסלול היסטורי ייחודי, מסלול שבו עברה האוטונומיה היהודית את משברי העת החדשה.

הוגי דעות ופקידי שלטון עסקו לא מעט בשאלת ייחודה של האוטונומיה היהודית. הקהילה היהודית האשכנזית, שהתקיימה במלכות צרפת, בנסיכויות גרמניה ובשתי האימפריות שבהן ישבו רוב יהודי העולם במאה ה־18 – ההבסבורגית והרוסית – נראתה להם כגורם מפריע מבחינה מדינית. הם נטו לחבר בין דת היהודים, ובמיוחד בין השפעתו המכרעת של התלמוד בחיים המסורתיים, לבין מה שנראה להם כאופי הפוליטי המיוחד של אומה בדלנית, שונאת זרים ומזיקה לרווחתם הכלכלית של נתיני הממלכה. לא מעטים מאנשי תנועת ההשכלה היהודית, שצמחה בתוך קהילות התפוצה האשכנזית, היו שותפים לביקורתם של הפילוסופים ואנשי המנהל. אף הם סברו כי השלטון העצמי היהודי מעכב את שילובם של היהודים כנתינים מועילים בממלכות שבהן הם יושבים. אלו, כמו גם אלו, ביקשו להפריד בין היסוד ה'פוליטי' ליסוד ה'דתי' בחברה היהודית. מוסדות הקהילה הישנה, שהיו בגדר ארגון 'פוליטי', נדונו לביטול, והדת היהודית עצמה נראתה גם היא טעונת 'טיהור' מן היסודות המדיניים הגלומים בה. דימוי הקהילה היהודית כאיב הסדר המדיני הראוי היה משותף לשליט האבסולוטי הנאור מזה ולמחוקק הרפובליקני המהפכני מזה. בדיונים שנערכו באספה הלאומית הצרפתית בראשית ימי

המהפכה הצרפתית אמרו דברים דומים על האוטונומיה היהודית מתנגדי הענקת זכויות אזרח ליהודי הממלכה ומי שתמכו באמנסיפציה. אלו ואלו סברו כי 'אומה' (Nation) היהודית בצרפת מזיקה, עוינת וחייבת לעבור מן העולם (או, לחלופין, להתמיד בקיומה, אך בלא שהיהודים יזכו באזרחות הצרפתית). קלרמון-טונר, שצייד באמנסיפציה של היהודים, קבע במפורש:

מן היהודים בתור אומה, יש לשלול הכול, אולם ליהודים כפרטים יש לתת הכול. אין להעניק הכרה לשופטים שלהם. רק אלה שלנו חייבים להיות שופטים. יש לסרב להעניק תמיכה לקיום המתמשך של חוקי ההתאגדות היהודית. אל להם להיות במדינה גוף פוליטי ואף לא מעמד. עליהם להיות אזרחים כפרטים. 'אמרו לי, הרי אינם רוצים להיות אזרחים, ובכן אם אין הם רוצים בכך, שיאמרו זאת, ואז, הבה נחרים אותם. הימצאות חברה של לא-אזרחים במדינה היא פסולה, ולא כל שכן של אומה בתוך אומה.²

מה שאמור היה לשרוד עם ביטול הקהילה הטרנס-מודרנית בהוראת השלטונות היה ארגון יהודי מסוג חדש לחלוטין: עדת מאמינים דתית המספלת ב'צורכי הדת' של חבריה. בין אמצע המאה ה-18 לסוף המאה ה-19 עברו כל קהילות היהודים באירופה וברבות מארצות אגן הים התיכון תהליך דרמטי של חיסול הקורפורציה המסורתית והמרתה ב'קהילות פולחן'. ארגונים חדשים אלה היו לעתים חלק מן המנגנון הממשלתי, דוגמת הקונסיסטוריה של יהודי צרפת שנוסדה בתקופת שלטונו של הקיסר נפוליון. מודל הקונסיסטוריה הצרפתי פרץ אל מעבר לתחומי יבשת אירופה עם התפשטותו של הקולוניאליזם הצרפתי בארצות צפון-אפריקה. באופן פרדוכסלי למדי חיזקה התמורה הזאת את מעמדו של הרב, שהיה קודם לתמורות פקיד שכיר של קהילה אוטונומית. הוא עלה למדרגת מנהיג עיקרי במקום שבו נעלמו הפרנסים והתבטלו כל התפקידים החברתיים והכלכליים של ה'קהל'. בדומה לכך עלה מעמד בית הכנסת: בעוד שבקהילה הישנה הייתה הדת חלק בלתי נפרד מכלל החיים, נותר בית הכנסת האתר הציבורי היחיד שבו התקיימו חיי הדת בחברה היהודית המודרנית. לצידן של 'קהילות הפולחן' שזכו להכרה פורמלית מטעם השלטונות במדינות אירופה המערבית והמרכזית ובארצות צפון-אפריקה, התפתחו במאה ה-19 חלופות נוספות לקהילה המסורתית שחדלה להתקיים. בחלק המזרחי של התפוצה האשכנזית תפסו את מקומו של ה'קהל' ארגונים וולונטריים שנוצרו עוד קודם לביטול האוטונומיה בידי השלטון. עדות החסידים, הישיבות העל-קהילתיות (שהראשונה בהן הייתה בוולוז'ין משנת 1803) וה'חברות'

2 מ' גרץ (עורך), המהפכה הצרפתית והיהודים, דיוני האספה הלאומית, 1789–1791, ירושלים תשמ"ט, עמ' 60.

השונות שלא נעלמו עם ביטול ה'קהל' נטלו רבים מן התפקידים המסורתיים של השלטון העצמי הישן. ארגונים אלה לא נזקקו להכרה רשמית מצד הממשלה. כוחם היה בחיבור המסורתי בין אמונה דתית לארגון חברתי. הצדיק החסידי, ראש הישיבה הליטאית וראשי ה'חברות' (ללימוד, לצדקה או להסדרת עניינים מקצועיים של אומנים ובעלי מלאכה) מילאו את מקומם של הפרנסים, קבעו תקנות, הסדירו עניינים כלכליים וקיימו הלכה למעשה את מערך הקשרים המסורתי מול אתגרי העת החדשה. תנועת ההשכלה במזרח אירופה מילאה אף היא, במובן מסוים, תפקידים שהיו קודם לכן בחזקתו של הארגון הקורפורטיבי הטרומ-מודרני. כך, למשל, יצרו המשכילים 'חברות' מקבילות לאלו שמן הטיפוס המסורתי וקיימו ביניהם רשת קשרים שהשתרעה על פני מרחבים גדולים. המשכילים ביקרו בחריפות את החסידים, וגינו את מה שראו כאופי הפוליטי של ארגוניהם. אולם בה בעת ראו את מעשי עצמם כגירסה המתוקנת של הפעילות החברתית בקרב החברה היהודית. המשכיל הגליצאי יוסף פרל (1773–1839), נתין נאמן של מלכות אוסטריה, כתב ברוח זו על החסידים, וחשף את חוסר נאמנותם למדינה.³

בארגונים הוולונטריים המזרח אירופיים נמשך החיבור הטרומ-מודרני בין מהות דתית לזהות אתנית ומעמדית ימים רבים לאחר שבטלו הארגונים הפורמליים הטרומ-מודרניים. יש לשער כי עוצמתה של ההתעוררות הלאומית החדשה דווקא בארצות מזרח אירופה הייתה קשורה בקיומו של החיבור הזה גם בימים שבהם כמעט ועבר מן העולם במדינות מערב אירופה.⁴ האורתודוקסיה, זרם מודרני מרכזי נוסף שהופיע בעת החדשה, ניסה אף הוא להציע חלופות להעלמותה של הקורפורציה הטרומ-מודרנית.

3 'פרל, על מהות כת החסידים (מהדורת א' רובינשטיין), 'ירושלים תשל"ז, עמ' 133–150. לעניין יחסם של המשכילים ל'אוטונומיה' של עדות החסידים בתוך האימפריה הרוסית ראו: 'ברטל, 'פינסק של מעלה ופינסק של מטה: חסידים ומשכילים, מציאות ובדין', בתוך: ד' אסף, 'ברטל, א' הולצמן, ח' טורניאנסקי, ש' פיינר, י' פרידלנדר (עורכים), מוילנה לירושלים, מחקרים בתולדותיהם ובתרבותם של יהודי מזרח אירופה מוגשים לפרופסור שמואל ורסס, ירושלים תשס"ב, עמ' 266–271. על פעילותם החברתית ה'חלופית' של המשכילים ראו: מ' זלקין, בעלות השחר, ההשכלה היהודית באימפריה הרוסית במאה התשע עשרה, ירושלים תש"ס, עמ' 139–151.

4 ב"צ דינור (ובעקבותיו ש' אטינגר) הבליטו במחקריהם את המשכיות קיומו של הארגון היהודי הוולונטרי ברוסיה כיסוד מרכזי בקיום הישות הלאומית במזרח אירופה. ראו: ב"צ דינור, 'דמותה ההיסטורית של היהדות הרוסית ובעיות החקר בה', הג"ל, דורות ורשומות, מחקרים ועיונים בהיסטוריוגרפיה הישראלית בבעיותיה ובתולדותיה, ירושלים תשל"ח, עמ' 211–220; 'ברטל, 'מזרח אירופה כמוקד של תולדות היהודים בעת החדשה: עיון ראשון במשנתו של פרופסור שמואל אטינגר ו"ל, בתוך: ש' אטינגר, היסטוריה והיסטוריונים, ירושלים תשנ"ג, עמ' 27–30; הג"ל, 'תגובות למודרנה במזרח אירופה: השכלה, אורתודוקסיה, לאומיות', ש' אלמוג, 'ריינהרץ וא' שפירא (עורכים), ציונות ודת, ירושלים תשנ"ד, עמ' 21–32.

גדרים אלטרנטיביים לבידול הסוציולוגי והאקולוגי של הקהילה הישנה נוצרו בתנאים החדשים שבהם מצאו עצמם שלומי אמוני ישראל. אין לתמוה על כך שהאורתודוקסיה חברה במהרה אל אותם ארגונים ווולונטריים שמילאו את מקום ה'קהל' במזרח אירופה ובארצות ההגירה שאליהן עקרו המוני יהודים מן האימפריות הרב-לאומיות. החסידות והישיבות הליטאיות, שנולדו ערב המפגש החריף עם תמורות העת החדשה, נעשו למוקדי הארגון האורתודוקסי במאה ה-20.

ההבדלים שהיו בין טיפוסים של הארגון העצמי היהודי כפי שהתפתח בעת החדשה, נובעים לא רק מן השוני שהיה בין דפוסי הארגון של בני תפוצות שונות בחברה המסורתית. אכן, האופי המיוחד של דפוסי הארגון הקהילתי שנהגו בתפוצה האשכנזית, הספרדית, הצפון אפריקאית או המזרחית השפיע לא מעט על גלגוליהן המודרניים של הקהילות. אולם נראה כי למסורות הפנימיות היה משקל מועט יותר בקביעת גורלה של האוטונומיה היהודית מאשר להשפעת נסיבות היסטוריות חיצוניות. שלושה גורמים השפיעו על התגבשות הקהילות בעת החדשה וקבעו במידה רבה את דמותן המיוחדת: א. המדינה המודרנית שבתחומיה נמצאה הקהילה. חוקי המדינה קבעו במידה רבה את קצב השינויים בשלטון העצמי היהודי והכתיבו את תוחלת החיים שלו. מבנה הממשל שבו שולבו מוסדות האוטונומיה טבע חותמו בצורות הארגון. קצב התמורות שחלו בשלטון העצמי היהודי היה אחר בגליציה שבמלכות אוסטריה, שבה בוטל ה'קהל' עוד בסוף המאה ה-18, מאשר באימפריה הרוסית, שבה המשיך מוסד זה להתקיים עד אמצע המאה ה-19.

ב. הזמן. קהילות דומות בהרכב האוכלוסייה ובמסורת הארגונית הטרנס-מודרנית שלהן הגיבו בצורה שונה לחלוטין לאתגרי המודרניזציה באמצע המאה ה-18 ובשלהי המאה ה-19. כך, למשל, הקימו מהגרים יהודים מתחומי מלכות פולין-ליטא שהגיעו לבסרביה (או בגבולות האימפריה העות'מאנית) קהילות דומות לקהילות המוצא שלהם. הם נטו להעתיק את צורות הארגון הישנות והמוכרות אל מקום מגוריהם החדש, ממש כשם שעשו מהגרים יהודים מאשכנז לפולין משך מאות שנים. דבר שונה לחלוטין קרה למהגרים מקהילות מזרח אירופה שהגיעו לאמריקה הצפונית והדרומית כמה עשרות שנים מאוחר יותר. מהגרים אלה יצרו דפוסי התארגנות חדשים ובלתי מוכרים להם מן המולדת הישנה.

ג. המקום. חשיפתן של קהילות היהודים לתמורות המדיניות ולזרמים הרעיוניים החדשים התרחשה בקצב שונה בארצות שונות. בימים שבהם כבר לא נותרו בארצות מערב אירופה קהילות שנהגו מאוטונומיה נוסח התקופה הטרנס-מודרנית, עדיין התקיים באימפריה הרוסית שלטון ה'קהל'. ברוסיה ביטלה הממשלה בשנת 1844 את ה'קהל' ושמה קץ לארגון הפורמלי המוכר, שהתקיים בחלק זה של מזרח אירופה משך מאות שנים. בתיומן, לעומת זאת, עדיין ניהלו היהודים את חייהם במאה ה-20 על פי 'תנאי

האוטונומיה היהודית נתפסה כסמל לקוממיות יהודית וזכר לימים עברו של ריבונות פוליטית ועצמאות תרבותית, הן בארץ ישראל בתקופות שלאחר אובדן החרות המדינית והן בארצות התפוצה. השלטון העצמי מילא תפקיד מכריע בשמירת הקיום היהודי בארצות הגולה ובצמצום ממדי ההתבוללות והטמיעה. הקהילה היהודית על כל צורותיה וגווניה הייתה הגורם הראשון במעלה להתמדת הקיום היהודי משלהי העת העתיקה ועד לראשית העת החדשה.

כך זה הוא השלישי בסדרה 'קהל ישראל'. עניינו מה שאירע לאוטונומיה היהודית בזמנים החדשים. תמורות כבירות התרחשו בחברה היהודית במעבר מדפוסי המשטר והחברה של ימי הביניים וראשית העת החדשה אל תנאיה של המדינה הריכוזית המודרנית. מוסדות רבי שנים ועתירי יוקרה נעלמו מן העולם; אמונות ודעות נשכחו ואידאולוגיות חדשות באו במקומן; ערכים חברתיים מקודשים נדחו מפני תפיסות עולם בלתי מוכרות ותדמיות חסרות תקדים. גלגולי הארגון העצמי, שפשט צורות ישנות ולבש צורות אחרות, הם פרק מכריע בסיפור ההיסטורי המורכב של המשך הקיום היהודי בעידן של תהפוכות.

הכרך השלישי של 'קהל ישראל' קרוב בענייניו לתחומי עבודתו המדעית של פרופ' ישראל היילפרין, חוקר השלטון העצמי היהודי, שלזכרו מוקדשת הסדרה.

עיצוב הסטיפה: נדעון דן

0 01850000509 8

דאנאקוד 185-509

סחיר מומיין בצרכן: 81.90 ש"ח